

EEN GEVAL VAN POLITIEKE SCHIZOFRENIE

Het gespleten gedachtengoed van DS'70

G. Voerman

Inleiding

"DS'70 zwabbert over de links-rechts lijn", zo typeerde *de Volkskrant* in 1974 de partij Democratisch Socialististen '70. Ontstaan als afsplitsing ter rechterzijde van de sociaal-democratie, worstelde de partij gedurende haar dertienjarige bestaan met haar plaatsbepaling, zowel in ideologisch als in politiek opzicht. Het schipperen tussen links en rechts werd DS'70 uiteindelijk fataal in een tijd die gekenmerkt werd door de polarisatie van het politieke bestel.

In het onderstaande wordt deze worsteling nader geanalyseerd. De meeste aandacht valt daarbij de ideologische ontwikkeling ten deel. Bij de speurtocht van DS'70 naar een beginselvaste grondslag ergens links van het politieke midden verschoof gaandeweg de nadruk van het socialisme naar de democratie. De logische stap om daarbij - althans nominaal - afscheid te nemen van de eerste term stuitte steeds op grote weerstand. Aan het einde van de jaren zeventig nam deze gedaanteverwisseling andere vormen aan en kreeg DS'70 een wat behoudender, rechtse inslag.

Dit proces wordt in grote lijnen weerspiegeld in de programmatische ontwikkeling, die daarna aan bod komt. Analyse van de verkiezingsprogramma's toont daarbij aan dat deze programma's van meet af aan ook een zekere gespletenheid vertonen als gevolg van de linkse en rechtse thema's die aangesneden worden. Deze polariteit komt ook tot uitdrukking in de samenstelling van het kiezerscorps van DS'70, dat tot slot wordt ontleed.

De analyse van ideologies program en kiezer wordt voorafgegaan door een globaal overzicht van de geschiedenis van DS'70.

1. Geschiedenis van DS'70 in vogelvlucht

Op 4 april 1970 werd in het bijzijn van 122 personen DS'70 opgericht.¹ De initiatiefnemers waren bijna allen oud-leden van de PvdA, die vanwege het optreden van Nieuw Links uit deze partij waren gestapt. In een aantal PvdA-afdelingen was men niet gediend van de methoden waarvan Nieuw Linkse leden zich onder de vlag van 'polarisatie' zouden bedienen om hun zin door te drijven. Ook werd het streven naar een

'progressief' stembusakkoord met PSP en PPR bij de op handen zijnde gemeenteraadsverkiezingen verworpen. In mei kreeg men versterking van het Democratisch Appèl dat al enkele jaren binnen de PvdA tegen met name de buitenlands-politieke ideeën van Nieuw Links te hoop was gelopen. De twee PvdA-Kamerleden F.J. Goedhart en W.J. Schuitemaker - beiden eveneens lid van het Appèl -, braken met hun fractie en traden toe tot DS'70, gevolgd door vele leden van het Appèl. De groep-Goedhart kreeg in juli versterking van S. van Veenendaal-van Meggelen.

Met deze tweeledige oorsprong van DS'70 was de kiem van verdeeldheid gezaaid. De groep-Goedhart kwam vooral in het geweer tegen de communistische dreiging en stond op de bres voor een sterke NAVO, hetgeen deze stroming een wat rechts imago verschafte. Daartegenover wilden de oprichters die afkomstig waren 'uit de afdelingen' - met als belangrijkste persoon A. van Stuijvenberg - in de eerste plaats vasthouden aan het gematigde socialisme van de PvdA in de jaren vijftig. Deze preoccupatie verleende deze groep een meer links karakter.

Het conflict dat in het voorjaar van 1975 tegen het decor van electorale achteruitgang (zie hieronder) tot uitbarsting kwam, lag in het verlengde van deze tegenstelling.² M.L. de Brauw - één van de hoofdrolspelers - zag de tweespalt binnen de partij in termen van een 'socialistische minderheid' tegenover een 'centrumgeoriënteerde meerderheid', waarbij hij zichzelf tot de laatste rekende.³ Daarbij was De Brauw - evenals Goedhart - van mening dat partijleider W. Drees zich meer tegen de PvdA zou moeten afzetten en zich terughoudender opstellen ten aanzien van thema's als het openbaar vervoer en het milieu. Het conflict eindigde in het opstappen van De Brauw en een aantal metgezellen: van de naar schatting 2.100 leden die DS'70 aan het begin van de jaren zeventig telde, bedankten er volgens opgave van de partijsecretaris 400.⁴

Het electorale lot leek DS'70 aanvankelijk goed gezind. Nog voordat de partij voor het eerst deel zou nemen aan de parlementsverkiezingen, beschikte zij - niet *de jure*, maar wel *de facto* - over drie Kamerleden. Ook de eerste Kamerverkiezingen verliepen uiterst voorspoedig. Met Drees als lijsttrekker behaalde DS'70 in april 1971 maar liefst acht zetels; een ongeëvenaard resultaat voor een electorale nieuwkomer. Bovendien werd DS'70 meteen regeringspartij: Drees en De Brauw traden als ministers toe tot het centrum-rechtse kabinet-Biesheuvel, dat verder werd gesteund door ARP, KVP, CHU en VVD. Na de val van dit kabinet, waarbij DS'70 een hoofdrol speelde, kwam echter de kentering. Bij de vervroegde verkiezingen van november 1972 werd een verlies

van twee zetels geboekt. De neergang zette zich voort bij de Statenverkiezingen van 1974, toen slechts vier zetels (en in totaal ongeveer 100.000 stemmen) in de wacht werden gesleept. De enkele maanden later volgende gemeenteraadsverkiezingen verliepen relatief nog slechter.

Tabel I. Uitslagen DS'70 bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer, 1971-1982

jaar	Kamerzetels	%	absoluut
1971	8	5,3	336.719
1972	6	4,1	304.714
1977	1	0,7	59.487
1981	0	0,6	48.568
1982	0	0,4	31.047

Bron: CBS-verkiezingsstatistieken, 1971-1982

Na de zware nederlaag bij de landelijke verkiezingen van mei 1977 leken de jaren van DS'70 geteld. Alleen R. Nijhof, die Drees als politiek leider had opgevolgd, kon namens DS'70 zitting nemen in de Tweede Kamer. Het ledental liep verder terug tot zo'n 1.500 in 1977 en circa 500 in 1978. Tegen deze achtergrond gingen er regelmatig stemmen op om de partij op te heffen. Toch deed DS'70 in 1981 opnieuw mee aan de Kamerverkiezingen, zij het zonder resultaat. Ondanks het verlies van de ene Kamerzetel hield men het niet voor gezien en nam DS'70 in 1982 wederom deel aan de parlementsverkiezingen. Nadat deze poging op een mislukking was uitgelopen, was het einde van de partij nabij. Op 15 januari 1983 werd besloten de partij op te heffen, waardoor er formeel op 31 maart 1983 - bijna dertien jaar na haar oprichting - een einde kwam aan het bestaan van DS'70.

2. Ideologische ontwikkeling

In de ideologische ontwikkeling van DS'70 zijn twee perioden te onderscheiden. De eerste loopt tot 1977 en wordt gekenmerkt door grote nadruk op de democratie binnen het gedachtegoed van DS'70. Tegelijkertijd vervlakt de socialistische component. In deze periode geeft DS'70 bovendien blijk van een optimistische visie op de toekomst. Onder invloed van het rapport van de Club van Rome wordt erkend dat de milieuproblematiek een zware hypotheek op het lot van de mensheid legt, maar op hetzelfde moment is men van mening dat een oplossing hiervan denkbaar is langs de weg van wetenschap en rede.

Partijvoorzitter en futuroloog F.L. Polak veroordeelde het pessimisme van de Club van Rome zelfs; volgens hem was de mensheid "zeker in staat om nog te rechter tijd en op passende wijze de verkondigde onheilsprefetieën voor de toekomstige werkelijkheid af te wenden."⁵

Het begin van de tweede periode ligt in de nasleep van de dramatische verkiezingen van 1977. Onder invloed van de economische crisis en van de gedachte dat de verzorgingsstaat in het slop is geraakt, versomberde de kijk van DS'70 op de maatschappij gaandeweg. Het rotsvaste vertrouwen in de mogelijkheid om problemen op te lossen, lijkt plaats te hebben gemaakt voor weinig meer dan hoop. Daarbij gaan de voorgestelde oplossingen een behoudender tint vertonen. Moest vóór 1977 de overheid volgens DS'70 vooral de ontwikkeling naar het mondige individu en de kritische staatsburger stimuleren; daarna zocht de partij meer haar toevlucht tot het propageren van door de overheid te bevorderen noties als saamhorigheid, verantwoordelijkheid en normbesef.

2.1 Van socialisme naar democratie

Aan het begin van de jaren zeventig waren de socialistische contouren van DS'70 nog tamelijk helder. "Het accent van ons denken ligt links, bij de bevordering van gelijkberechtigheid..," aldus lijsttrekker W. Drees in een rede op het verkiezingscongres in 1971 onder de veelzeggende titel *Taken van de sociaal-democratie in de jaren '70*.⁶ De partij stond voor een gemengde economie, waar planning en overheidsinterventie reguliere onderdelen van uitmaakten. Onder 'socialisme' werd in het beginselprogram van 1970 het streven verstaan naar een sociale orde die gekenmerkt wordt door solidariteit met de zwakkere, en naar een economisch bestel waarin produktie en verdeling van het nationaal inkomen onder de verantwoordelijkheid van de gemeenschap vallen. Erg revolutionair klonk dit allemaal niet. De politicoloog Couwenberg kenschetste deze invulling in 1972 als "het volkomen ontradicalseerde, verburgerlijkte socialisme, dat zich beperkt tot zekere verbeteringen en aanpassingen binnen het kader van het gecorrigeerde kapitalisme van de sociale verzorgingsstaat.. Het behoort tot de algemene consensus, die binnen de sociale verzorgingsstaat is gegroeid".⁷

Niettemin bleek DS'70 te hechten aan het begrip socialisme. De ideologische accentverschuiving in de richting van de democratie ging gepaard met voorstellen om de term socialisme in de partijnaam te schrappen, maar even vaak werden die door het partijcongres weggestemd. Aan een nadere precisering van de betekenis van het begrip werden nooit veel woorden vuil gemaakt. Eigenlijk zette de partij

al vrij snel al haar kaarten op het andere bestanddeel van het democratisch-socialistische gedachtengoed: de democratie - waarmee zij overigens in de buurt van D66 zou komen.⁸

Deze ideologische accentverschuiving die in 1972 op gang kwam werd in anti-ideologische termen gepresenteerd, waarmee de partij ook via een andere weg D66 naderde. Met een beroep op de filosoof K. Popper nam DS'70 afstand van het socialisme met het daarbij behorende positieve mensbeeld en de gedachte van een maakbare samenleving. In het vacuüm dat zo ontstond greep DS'70 echter toch op de ideologie terug, door aan het socialisme en het liberalisme bepaalde elementen te ontlenen en deze samen te smeden tot een nieuwe synthese.

De eerste proeve hiervan werd geleverd met het *rapport Afwegen en beslissen. DS'70 en de maatschappij van morgen*, dat aan het einde van 1972 verscheen. Dit stuk, dat was bedoeld als de prelude van een veelomvattende en aangepaste beginselverklaring,⁹ vormt het meest uitgebreide overzicht van de uitgangspunten van DS'70. Het droeg mede het stempel van Polak, de voorzitter van de beginselprogramcommissie. Bij zijn aantreden als partijvoorzitter in 1971 had hij zijn credo voor DS'70 als volgt ontvouwd: "Het komt mij voor, dat wanneer DS'70 zich doelbewust *mede* oriënteert op de grote toekomst-vraagstukken op langere termijn, daarmede tevens een voorsprong kan worden behaald op het wat starre en ook te zeer beperkte denken, waarvan de meeste partijen getuigen".¹⁰ Overeenkomstig deze benadering werd in *Afwegen en Beslissen* afstand genomen van "ideologieën..., die ons het uitzicht op de toekomst belemmeren."¹¹ Het klassieke socialisme moest het hierbij vooral ontgelden. Tegenover klassenstrijd - en polarisatie - als motoren voor de maatschappelijke vooruitgang stelde men het harmoniemodel. De utopische heilstaat legde het af tegen "een open maatschappij, waarin alles voor permanente kritiek in aanmerking komt",¹² en de dogmatiek van de blauwdruk werd afgewezen ten faveure van een "meer flexibele en pragmatische benadering."¹³

Als vervanging voor het socialisme werd in het rapport vooral het concept van de 'sociale democratie' gehanteerd, als "vulling en voltooiing!" van de politieke democratie.¹⁴ Opvallend was daarbij dat in *Afwegen en beslissen* de sociale component van dat begrip ondergesneeuwd raakte door voorstellen in de politieke sfeer. Weliswaar bleef het streven naar sociale grondrechten zoals dat op bestaanszekerheid overeind, maar de aandacht ging veel meer uit naar het politiek-democratische aspect. Als wezen van de democratie werd het sluiten van compromissen gezien, en daarop moest de gehele besluitvormings-procedure zijn geënt. Het rapport, dat een nogal technocratische inslag had, stelde groot vertrouwen in de overheid om maatschappelijke problemen op te lossen, mits deze gecontroleerd werd

door een optimaal werkende democratie. Panklare oplossingen voor sociale kwalen droeg *Afwegen en Beslissen* niet aan; in feite werd vooral de procedure om tot verbeteringen te komen geschetst. "Het streven naar een doelmatige organisatie van de beslissingen is voor D.S.'70 een politieke doelstelling van het allerhoogste belang", aldus het rapport.¹⁵ De grotere mate van medezeggenschap die hierbij gewenst was had niets met directe democratie à la Nieuw Links van doen. "Wij verwerpen.. met stelligheid een 'plenaire' democratie, die alles laat beslissen op almachtige, aan niemand verantwoording verschuldigde massavergaderingen."¹⁶

Met *Afwegen en Beslissen* sloeg DS'70 een nieuwe richting in. Hoewel de partij zich van meet af aan had gekant tegen dirigisme, werd aanvankelijk aan de staat op velerlei terrein een actieve rol toegedacht. Dit gold niet alleen inkomensverdeling of inflatiebestrijding, maar ook voor zaken als milieubeheer, openbaar vervoer en ruimtelijke ordening. "DS'70 aarzelt niet als socialistische partij hier een centrale rol voor de overheid te zien", zo stelde de partij eerder in 1972.¹⁷ In de nieuwe optiek trad de overheid echter niet zozeer zelf regelend op, althans niet in eerste aanleg. Haar taak was vooral gelegen in het vaststellen van adequate procedures die het probleemoplossende maatschappelijke vermogen dienden te kanaliseren.

Op het thema van de complementaire verhouding tussen politieke en sociale democratie zou DS'70 blijven voortborduren. De Strategiecommissie die in 1974 na de zware nederlaag bij de Statenverkiezingen was ingesteld zocht de essentie van DS'70 in het concept van de 'volle democratie':

"Na de bevordering van de politieke democratie door het liberalisme en de sociale democratie door het socialisme, streeft DS'70 naar het bereiken van de 'volle democratie'. Hieronder verstaan we een politieke democratie waarin de besluitvorming tot stand komt op basis van argumenten en waarin de mensen wezenlijk verdraagzaam zijn en andermans mening respecteren. In de volle democratie wordt planmatig een zo groot mogelijke deelname aan het maatschappelijke en politieke leven nagestreefd."¹⁸

Bij de invulling van het concept van de 'volle democratie' gaf de Strategiecommissie voorrang aan het formeel-democratische aspect, gericht op het betrekken van de burgers in de besluitvorming. Evenals in *Afwegen en beslissen* lag de nadruk meer bij de methode ter oplossing van problemen dan op de oplossing zelf. De haaks op het ideologische woordenspel staande 'probleemgeoriënteerde aanpak' en de 'methodische zuiverheid' werden bijna tot hoogste eis van politiek

verheven. Als logische gevolgtrekking werd DS'70 in het Strategierapport beschouwd als "een partij die op zakelijke en deskundige wijze op een 'apolitieke' manier politiek wilde bedrijven".¹⁹ In het voorstel van de Strategiecommissie voor een nieuw 'basisprogram' - het begrip 'beginselprogram' werd vanwege de ideologische connotaties afgewezen - regende het voorstellen ter vervolmaking van de parlementaire democratie. 'Nieuwe overleg- en besluitvormingsprocedures' moesten worden ingevoerd, terwijl naast de 'participatiedemocratie' de totstandkoming van een 'anticipatiedemocratie' diende te worden bevorderd, waarin de burgers worden betrokken bij het 'lange termijn denken'. Kort samengevat diende "ter aanvulling van een slagvaardige representatiedemocratie een inspraakdemocratie" te worden ontwikkeld.²⁰ Het sociale beleid kwam er in het ontwerpbasisprogram wat bekaaid af en moest onder andere milieu, ruimtelijke ordening, onderwijs en economisch beleid voor laten gaan.

Door het Hoofdbestuur werd het door de Strategiecommissie aangedragen concept van de 'volle democratie' en de daarbij behorende 'probleemgeoriënteerde aanpak' omhelsd. Enerzijds moest de politiek anders vorm krijgen door de introductie van nieuwe structuren van besluitvorming en bestuur, want met de "besluitvormingscapaciteit in de oude Thorbeckiaanse bestuursstructuren" was het droevig gesteld. Anderzijds diende de democratisering buiten het politieke domein te treden en in alle maatschappelijke sectoren door te dringen. "Hoofdpoging is het initiëren van nieuwe organisatievormen voor de besluitvorming; de opgave van volle democratie".²¹ Alleen op deze wijze zouden lange termijn vraagstukken als milieu, ruimtelijke ordening, economische groei of energieschaarste kunnen worden opgelost.

Om duidelijk te maken welk belang DS'70 aan de 'volle democratie' hechtte, stelde het Hoofdbestuur in navolging van de Strategiecommissie voor de partijnaam te wijzigen in 'Democratisch Sociale Partij.' Nadrukkelijk wenste men geen afstand te doen van het begrip 'sociaal'; hierdoor zou namelijk worden aangegeven "dat we aan onszelf hogere eisen stellen dan alleen het democratisch zijn." Daarbij bleef het Hoofdbestuur DS'70 beschouwen als "een sociaal-democratische partij qua oorsprong, qua beginselverklaring 1970 en de hoofdlijnen van onze verkiezingsprogramma's 1971, 1972, 1974".²²

Het partijcongres dat zich in december 1974 boog over deze voorstellen was echter niet zo gediend van het vervangen van het socialistische profiel. In de discussie bleek "dat vele uit de PvdA voortkomende leden grote moeite hadden het socialisme uit de naam te schrappen". Zo

wenste de afdeling Amsterdam behoud van de socialistische aard van de partij, "zowel naar naam als inhoud."²³ De naamsverandering werd afgewezen, maar een voorstel tot het onverkort handhaven van de huidige naam haalde het ook niet. Het socialisme speelde ook een rol bij het debat over de economische paragraaf van het ontwerp-basisprogram. De Strategiecommissie had ook hier geopperd om tot nieuwe besluitvormingsstructuren te komen die de rol van de overheid zouden inperken. Volgens A. Heertje, die het voorstel verdedigde, "kan de overheid niet meer optreden als autoritaire beslisser, maar heeft (deze) de taak de besluitvorming te organiseren."²⁴ Tot zijn ontevredenheid besloot het congres dat in het economisch beleid de overheid de eindverantwoordelijkheid moest dragen.

Deze kritische noten impliceerden niet dat het congres zich distantieerde van het concept van de 'volle democratie'. Wel bleek er behoefte aan een nadere invulling van dit begrip, waartoe de 'Stuurgroep Democratie' werd ingesteld die de visie van DS'70 "op het functioneren en de uitbouw van de democratie op de verschillende maatschappelijke terreinen" moest uitwerken.²⁵ Daarnaast werd een 'Contactcommissie' ingesteld welke de mogelijkheden van samenwerking van politiek gelijkgezinde krachten moest verkennen.

Nog voordat de Stuurgroep Democratie het begrip 'volle democratie' had kunnen toelichten, maakte partijsecretaris Nijhof het tot de crux van zijn politieke ontwerp van DS'70 als 'ideologische doorbraakpartij' en 'vierde alternatief'. Nijhof ontvouwde zijn ideeën vlak na de partijstrijd aan het begin van 1975. Hoewel hij tot het kamp van Drees en Van Stuijvenberg behoorde, gingen zijn voorstellen in de richting van het door opponent De Brauw gepropageerde politieke centrum. In zijn ideeën lijkt Nijhof te zijn beïnvloed door de hoogleraar S.W. Couwenberg van het 'Democratisch Centrum Nederland', die DS'70 een belangrijke rol toedichtte bij de opbouw van een nieuwe partij "die het niet-confessionele midden organiseert rondom een synthese van de fundamentele waarden van liberalisme en sociale democratie."²⁶

Volgens Nijhoff moest DS'70 aan het politieke driestromenland van socialisten, confessionelen en liberalen in Nederland in samenwerking met andere, gelijkgerichte politieke krachten een vierde stroming toevoegen door zich te ontwikkelen tot 'gematigde hervormingspartij'. In lijn met het denken binnen DS'70 refereerde hij daarbij aan de liberaal- socialistische syntheses "Het liberalisme heeft.. voornamelijk aandacht gehad voor de formele democratie; het socialisme meer voor de materiële gelijkheid van mensen. Wij dienen te staan voor een integrale aanpak: de volle democratie."²⁷ Geestelijke vrijheid en ontvoogding enerzijds en de "solidariteitsgedachte en de daarmee

onlosmakelijk verbonden noodzaak tot overheidsingrijpen"²⁸ anderzijds waren de belangrijkste kenmerken van zijn concept.

De overheid werd door Nijhof ook hier meer in formele dan in materiële zin aangewezen als het instrument tot inrichting van een betere maatschappij. Het doel van DS'70 was - met een beroep op Popper- "*een open en veranderingsvaardige maatschappij...*, die het 'mechanisme' tot verandering in de zin van flexibele democratische spelregels in zich heeft. Een maatschappij ook waarin *geestelijke vrijheid, sociale grondrechten, deelnemerschap* en een *integrerende politiek* de voornaamste normen zijn". Traditioneel kregen vervolgens ook hier staatkundige eisen als democratisering ruim baan, want de identiteit van DS'70 wordt - aldus Nijhoff - gemarkeerd door thema's als "'nieuwe organisatie van de besluitvorming' en aanpak op basis van een lange termijn visie".²⁹

Nijhofs concept van DS'70 als een 'ideologische doorbraakpartij' vormde het sluitstuk van het proces waarbij de aandacht die er aanvankelijk voor het socialistische erfgoed van DS'70 bestond, plaats maakte voor de democratische component. Dit aspect, waarin de wijze van besluitvorming en de 'probleemgerichte aanpak' centraal stonden, was in het midden van de jaren zeventig het centrale leerstuk in het gedachtengoed van DS'70 en moest naar buiten toe als boegbeeld dienen. Deze accentverschuiving en de anti-ideologische vorm waarin zij werd gegoten, werden niet tot hun logische einde doorgevoerd: DS'70 bleef zich socialistisch noemen. Ook Nijhof wilde deze stap niet zetten. Ondanks zijn gloedvolle betoog voor een 'volle democratie' en een 'vierde stroming' bleef hij DS'70 beschouwen als "exponent van de sociaal-democratie." Anderzijds leek hij verder te gaan dan het partijcongres eerder voor wenselijk had gehouden, door te stellen dat DS'70 "niet langer een exclusief 'socialistisch karakter' toegekend kan worden".³⁰

In de partij groeide echter de weerstand tegen deze koers. Zowel een kaderdag aan het einde van 1975 als de partijraad van juni 1976 wenste af te zien van partijvernieuwing en de daarmee gepaard gaande verkenning van de mogelijkheden van samenbundeling van de politieke groeperingen door de Contactcommissie. Met de keuze van de partijraad voor zelfstandige deelname van DS'70 aan de Kamerverkiezingen van 1977 stierf het 'vierde alternatief' een voortijdige dood.

2.2 Van sociaal-democratie naar sociaal-conservatisme

Nadat in de Kamerverkiezingen van 1977 het electorale fundament van DS'70 bijna geheel was geslecht, raakte de partij ook ideologisch in het

slop. De discussies over het gedachtengoed bleven weliswaar voortgaan, maar de resultaten waren zeer mager. Bovendien veranderde de toon. Enerzijds verloren de thema's van de democratische besluitvorming en de daarmee samenhangende 'volle democratie' hun dominante positie. Zij werden afgelost door de 'sociale democratie' - een begrip dat ook prominent aanwezig was in *Afwegen en Beslissen*. Anderzijds begon zich echter ook een behoudender instelling af te tekenen door de nadruk op de gemeenschap en de dienstbaarheid van het individu daaraan. Deze benadering trad aan het begin van de jaren tachtig meer op de voorgrond. Als gevolg van deze ontwikkelingen vertoonde DS'70 vlak voor haar verscheiden in 1983 sociaal-conservatieve trekken.

Het in 1978 verschenen rapport van de Voortgangscommissie die was ingesteld naar aanleiding van de verpletterende verkiezingsnederlaag van een jaar daarvoor, markeerde het begin van deze kentering. Het rapport had met eerdere nota's van DS'70 de afkeer van ideologieën gemeen, maar zweeg hoegenaamd over het belang van democratisering. Als doelstelling werd een "rechtvaardige, harmonische maatschappij" beschouwd die tot stand moest komen langs de weg van "het bevorderen van respect voor het unieke van de medemens, van gemeenschapsgevoel en van persoonlijke morele verantwoordelijkheid". De wat behoudende teneur van dit DS'70-ideaal werd aan de ene kant getemperd door de nadruk die het rapport legde op "het fundamentele menselijke recht op individuele, immateriële en materiële vrijheid". Tegelijkertijd werd het echter versterkt door het tot de taak van de overheid te rekenen om "bij de burgers de, ontwikkeling van die eigenschappen te bevorderen, die hen in staat stellen persoonlijke vrijheid en onafhankelijkheid áán te kunnen. Eigenschappen als gemeenschapsgevoel en morele verantwoordelijkheid acht DS'70 daartoe zeer essentieel".³¹

Deze benadering week behoorlijk af van de enkele jaren eerder verkondigde opvatting van DS'70, die in de staatkundige deelname van het mondige individu het "zuurdesem van een werkelijk democratische samenleving" zag.³² Door het Hoofdbestuur werd dit kennelijk ingezien. In zijn commentaar op de schets van de Voortgangscommissie werd de democratie weer benadrukt, waaraan echter nadrukkelijk een sociaal tintje werd gegeven. De democratie was zeer belangrijk, zo redeneerde het bestuur, maar "haar volmaking vindt zij alleen als zij een sociale inhoud heeft gekregen.. Sociale democratie betekent voor ons ook dat de mens over zijn eigen bestemming meebeslissen moet. Niet alleen als burger van een democratische staat, maar ook als werknemer..".³³ Ook het partijcongres van april 1978 plaatste kanttekeningen bij het Voortgangsrapport. Afgevaardigden uit Den Haag vatten het op als "een afwijking van de oude lijn, een verder verwijderen van het

personalistisch socialisme.. De vrijheid en creativiteit van de mens vonden zij in het rapport teveel uitgewerkt in liberale zin".³⁴

Niettemin aanvaardde het congres het rapport. Het stelde tevens een werkgroep 'Identiteit en Strategie' in, die als taak kreeg een politiek manifest op te stellen. In het ontwerp, dat eind 1978 aan het kader werd voorgelegd, had de 'sociale democratie' als amalgaam van de positieve waarden van liberalisme en socialisme de plaats ingenomen van de 'volle democratie', die vanaf dat moment zo ongeveer uit het vocabulaire van DS'70 zou verdwijnen. De werkgroep deed ook een poging de term 'socialisme' uit de naam van DS'70 te verwijderen. Vanwege de associaties met collectivisme en staatsocialisme werd voorgesteld om DS'70 om te dopen tot de 'Democratisch Sociale Unie DS'70', waarbij de oude partijnaam vooral om praktische redenen als achtervoegsel gehandhaafd zou worden. Inhoudelijk baseerde het ontwerp zich op de bevindingen van de Voortgangscommissie, inclusief de meer behoudende elementen daarin. Zo werd tegenover het recht van een ieder "om mee te beslissen over zijn eigen bestemming" direct de "plicht om persoonlijke verantwoordelijkheid te dragen" gesteld. Essentieel hiervoor waren eigenschappen als "gemeenschapsgevoel en persoonlijke verantwoordelijkheid", ten dele aan te kweken in het onderwijs.³⁵

Naar aanleiding van de kritiek van het partijkader werd het concept aanzienlijk aangepast en meer populistisch getoonzet. In de toelichting die J.H. Gootjes - voorzitter van de Werkgroep en vice-voorzitter van de partij - bij de nieuwe versie gaf op het congres van maart 1979, komt de behoudende toon naar voren:

"Er gaat iets mis in onze samenleving. Dat is het thema van het Politiek Manifest. Polarisatie, egoïsme en kortzichtigheid worden aan de kaak gesteld. Onze welvaart wordt bedreigd, omdat de samenleving, die in de na-oorlogse jaren de vooruitgang mogelijk maakte, vergiftigd is door onenigheid, groepsegoïsme, verdeeldheid en gebrek aan *echt* sociaal gevoel..

Materialisme viert hoogtij, er is sprake van grote geestelijke armoede.. Op deze wijze kunnen we nooit als samenleving door moeilijke tijden heen komen.. Materialisme kweekt slappe mensen zonder verantwoordelijkheidsgevoel. Deze mensen leggen de verantwoordelijkheid gemakshalve bij de gemeenschap.³⁶

Door Gootjes werden de 'marxistische militante materialisten' gebrandmerkt als de schuldigen, die het bovendien op het gezin hadden gemunt. "Zij willen de verantwoordelijkheid van de ouders voor de opvoeding van hun kinderen aantasten. *Gezinnen zijn steeds de ruggegraat van de democratie geweest. Dáár wordt het karakter van Neder- land gevormd..*"³⁷

Het manifest, dat een stuk minder zwaar was aangezet dan de toelichting van één van zijn ontwerpers, werd het door het congres afgewezen. Voornaamste motief daarbij was dat het voldoende zou weergeven "dat DS'70 de sociale democratie als een nieuwe maatschappelijke orde ziet waarin de fundamentele waarden van zowel het socialisme als het liberalisme door de partij worden erkend en aanvaard als zijnde de grondslag voor deze sociale democratie."³⁸ In de herziene, derde versie van het manifest was in deze behoefte voorzien. De 'sociale democratie' werd nu gedefinieerd aan de hand van de trits 'vrijheid, deelnemerschap en saamhorigheid'. In het deelnemerschap keerde - summier - de vroegere preoccupatie van DS'70 met de besluitvorming terug. Niet de overheid als "autoritaire beslissers.. maar als organisator van de besluitvorming" werd gepropageerd.³⁹ Dit onderdeel stond evenwel in de schaduw van het nieuwe uithangbord dat DS'70 zich had aangemeten, namelijk dat van de 'saamhorigheid'. Dit aspect kreeg ruim baan in de nota *Ideeën in actie. Actieplan DS'70* voor de jaren tachtig, waarin een tamelijk sombere kijk op de maatschappelijke ontwikkelingen ten toon werd gespreid. DS'70 constateerde hierin een vlucht uit de werkelijkheid: "hard drugs, alcoholisme, de tegencultuur, slogans als 'hun rechtstaat is de onze niet'". De verzorgingsstaat was hier en daar te ver doorgeschoten; "sociale zekerheid werd soms een hangmat in plaats van vangnet".⁴⁰ Fraude en vervreemding waren toegenomen; veiligheid en geborgenheid ondermijnd. De oorzaak van deze a-sociale verschijnselen werd vooral gezocht in de automatisering van de samenleving en de opkomst van de 'ik-cultuur'. In deze situatie bood in de optiek van DS'70 het idee van de saamhorigheid perspectief. Het was volgens de partij het sleutelbegrip om "de mens een gevoel van (sociale) zekerheid te geven in een snel veranderende wereld":

"Het streven naar veiligheid, geborgenheid, (sociale) zekerheid naast dat naar zelfontplooiing is fundamenteel voor de individuele mens. DS'70 wil hiermee in haar politiek ontwerp rekening houden.. Saamhorigheid en het besef van wederzijdse afhankelijkheid en verantwoordelijkheid zijn noodzakelijk als alternatief voor de ik-cultuur. Wij moeten tot leefvormen komen, die de mens van 'ik' tot een sterkere 'ons' beleving brengt. Onze buurt, onze gemeente, onze arbeidsorganisatie, enz. Het 'ons' denken werkt beschermend, het 'ik' denken werkt maatschappijvernietigend en maakt onzeker."⁴¹

Het "Primaat van de saamhorigheid" dat DS'70 letterlijk proclameerde en dat als verbindend beginsel tussen de vrijheid en gelijkheid werd gezien, verleende de partij zodoende een meer conservatief karakter. Hoewel niet expliciet op het verleden werd teruggegrepen, was het

DS'70 ideaal niet vrij van nostalgie. Het redmiddel werd gezien in de gemeenschap waarin men zorg draagt voor elkander, in een nationale revival van het *noaberschap*. Toch was de partij bepaald niet over de hele linie behoudend. Het denkbeeld dat de samenleving in beginsel maakbaar is en dat problemen kunnen worden opgelost dook ook in dit geschrift op, zij het meer in de marge. Ook werd individualisering niet op voorhand overal afgewezen, maar bijvoorbeeld aangeprezen als alternatief voor het kostwinnerschap bij de inkomenspolitiek.

3. Programmatisch eclecticisme

De gespletenheid die DS'70 op ideologisch niveau kenmerkte, weerspiegelde zich in de vijf programma's waarmee de partij in de periode 1971-1982 aan de Tweede Kamerverkiezingen deelnam. Schipperde DS'70 in haar beginselen tussen het democratische en sociale bestanddeel, in de programma's koppelde zij traditioneel aan het rechtse politieke domein toegeschreven opvattingen aan meer als links te boek staande items. Tot op zekere hoogte bestond er tussen de polariteit op beide niveau's enig onderling verband. In de perceptie van DS'70 werd de democratie bedreigd door externe en interne gevaren. Met de programmatische voorstellen ter verdediging van de democratie kwam DS'70 in rechts vaarwater. Tegelijkertijd had de democratisering ook een linkse component, zoals bijvoorbeeld in het *desideratum* van de medezeggenschap van arbeiders in de bedrijven. Het sociale bestanddeel werd programmatisch onder andere in de linkse eis tot nivellering vertaald, of - doorgetrokken in het internationale vlak - in het verlangen dat een hoog percentage van het nationaal inkomen aan ontwikkelingshulp diende te worden besteed.

Hieronder wordt een overzicht gegeven van de linkse en rechtse opvattingen die door DS'70 werden gehuldigd.⁴² Daarbij zal blijken dat de veranderingen in het programmatische profiel van DS'70 de ideologische ontwikkeling naar een meer behoudende partij op de voet hebben gevolgd. De teneur van de verkiezingsprogramma's van de jaren tachtig wijkt opmerkelijk af van hen voorgangers uit het daaraan voorafgaande decennium.

Uitgesproken rechtse standpunten nam DS'70 in op de terreinen van orde en gezag en vrede en veiligheid. De democratie moest verdedigd worden tegen zowel interne als externe vijanden. Door het parlement aangenomen wetten dienden te worden nageleefd; belangengroepen mochten het bestuur niet dicteren en voorkomen moest worden dat onwettige acties werden beloond. De *'law and order'* benadering van DS'70 drong ook door tot andere terreinen. Een krachtige bestrijding

van de handel in verdovende middelen werd verlangd en bestraffing van het misbruik van sociale voorzieningen. In 1977 kwam de bestrijding van de criminaliteit voor het eerst in het program voor, waarbij om uitbreiding van het politieapparaat werd gevraagd. In 1981 kregen de "ontsporingen in onze maatschappij" meer nadruk: "de bescherming van de veiligheid en de individuele vrijheid van de burgers moet worden opgevoerd. Zwaar- criminelen en psychopaten mogen niet opnieuw een gevaar vormen voor de samenleving. Meer aandacht dient te worden geschonken aan de bestrijding van de kleine criminaliteit zodat de burger zich weer veilig op straat kan begeven."⁴³ Een jaar later werd de bedreiging van de democratie weer volop belicht. Volgens DS'70 leek het "of alles maar mag. Bij blokkades en bezettingen is de overheid nauwelijks bereid of in staat regels en wetten toe te passen.. Zo ondermijnt de overheid het in haar gestelde vertrouwen. Essentieel voor onze democratie is, dat dit vertrouwen hersteld wordt".⁴⁴

Naast deze binnenlandse gevaren moest de democratie ook worden beschermd tegen de externe dreiging van de Sovjet-Unie. Het lidmaatschap van de NAVO en een krachtige defensie was daartoe gedurende het gehele bestaan van DS'70 een *conditio sine qua non*; "de veiligheid en de politieke beslissingsvrijheid in Nederland (is) slechts verzekerd door continuering van het lidmaatschap van de NAVO", aldus bijvoorbeeld het program van 1977.⁴⁵ Bezuinigingen die DS'70 elders bepleitte waren op dit punt bepaald ongewenst.

Ook op de aanwezigheid van buitenlandse werknemers had DS'70 een rechtse kijk, die met de verslechterende economische ontwikkeling behoudender werd. Aanvankelijk wilde de partij de "grote zuigkracht op buitenlandse arbeiders" afremmen vanuit het gezichtspunt van de "steeds toenemende bevolkingsdichtheid" van Nederland.⁴⁶ In 1977 kwam daar het argument van de werkgelegenheid bij. Voorkomen moest worden "dat Nederland een immigratieland wordt".⁴⁷ In 1981 ging men een stapje verder door een immigratiestop voor niet EG-ingezetenen te bepleiten. Daarnaast verscheen de bevordering van remigratie van 'voormalige rijksgenoten' op de agenda, alsmede - in 1981 - de "bewuste aanpassing van mensen met een andere cultuur in de Nederlandse samenleving".⁴⁸ Van de ruimte die men in 1977 nog wilde laten "voor een beleving van de eigen culturele waarden" leek weinig meer over.⁴⁹ Bij dit alles bleef overigens het asielrecht voor vluchtelingen onverlet. Wat betreft de omvang van de collectieve sector schaarde DS'70 zich eveneens in het rechtse koor. Was aanvankelijk een "kritische toetsing van zin en omvang van overheidsuitgaven dringend geboden",⁵⁰ na het uitbreken van de economische crisis en het optreden van het kabinet-Den Uyl werd bij voortduring aangedrongen op sanering van de overheidsuitgaven en "vermindering van de te zware

belastingdruk".⁵¹ In 1981 werd een drastische verlaging van beide noodzakelijk geacht.⁵² Ook vond de roep om verruiming van het begrip 'passende arbeid' in 1977 ingang.

Vanaf het eerste begin werd voor het terugdringen van de overheidsuitgaven reductie van de vele subsidieregelingen aanbevolen - een stokpaardje van Drees.⁵³ Wanneer de overheid de sociaal-zwakkere groepen wilde helpen, dan moest dat geschieden door een algemene verhoging van hun inkomen in plaats van subsidies te verstrekken, waarvan ook de meer *well to do* konden meeprofiteren. Deze methode vergrootte bovendien de individuele bestedingsvrijheid van de burger ('baas in eigen beurs') en maakte tegelijkertijd de reële kosten van overheidsdiensten zichtbaar. Hiermee maakte het profijtbeginsel zijn opwachting.

Naast dit rechtse gezicht had de politieke Januskop van DS'70 ook een links aanzien. Met betrekking tot de democratie betrof dit onder andere het verlangen van de "democratisering van het bedrijfsleven.. door uitbreiding van de medezeggenschap van de werknemers" in 1972.⁵⁴ In het program van 1977, dat getuigde van de preoccupatie van de partij met de democratie in de jaren daarvoor, prijkte als eerste verlangen de verdere ontwikkeling van "democratische vormen van inspraak" en het bieden van een continue mogelijkheid aan "bestuurden.. tot het verkrijgen van informatie" van bestuurders.⁵⁵

Na verloop van tijd traden in het programmatische profiel de rechtse trekjes meer naar voren. Zeer duidelijk bleek dat op het vlak van de inkomensverdeling. Aanvankelijk maakte DS'70 zich sterk voor een rechtvaardiger inkomens- en vermogensverdeling door nivellering. Zo was het wenselijk "dat lage inkomens procentueel sterker stijgen dan hoge inkomens".⁵⁶ In het programma van 1981 werd dit punt afgezwakt. Evenals voorheen werd wel voor een winstdelingsregeling gepleit die ten goede moest komen aan de werknemers, maar de eis tot algemene verkleining van de inkomensverschillen verdween van het verlanglijstje. "In de laatste jaren is de kreet 'een rechtvaardiger inkomensverdeling' door enkele politieke partijen vertaald als verhoging van alle lagere inkomens en verlaging van alle hogere inkomens. Naar de mening van DS'70 heeft dit niets te maken met een rechtvaardiger inkomensverdeling. Niet alle hogere inkomens zijn onterecht, maar ook niet alle lagere inkomens zijn onterecht", zo stelde het program.⁵⁷ Het punt van de ontwikkelingssamenwerking was voor DS'70 een zaak van internationale solidariteit. Aan de hoogte daarvan mocht niet worden getornd. "Handhaving van de Nederlandse bijdrage aan ontwikkelingslanden op het huidige, naar internationale maatstaven, hoge niveau", zo heette het aan het begin van de jaren zeventig.⁵⁸ Later

werden criteria van de Verenigde Naties maatgevend. In 1981 evenwel was een indicatie van de hoogte van de hulp verdwenen.

Op het gebied van de emancipatie nam DS'70 een progressief standpunt in. Sinds 1977 stonden de gelijke rechten voor man en vrouw in de juridische en sociaal-economische sfeer expliciet in het program. Door positieve actie en de invoering van deeltijd- en 'tweelingbanen' diende de overheid bij te dragen aan de doorbreking van traditionele rolpatronen. Ook had de partij oog voor de toenemende individualisering van de samenleving. Een aanpassing van de fiscale en sociale wetgeving was gewenst zodat deze "meer uitgaat van de individuele mens en minder van het echtpaar".⁵⁹ Verder bepleitte DS'70 een verlaging van de meerderjarigheidsgrens tot 18 jaar. Mede in het kader van de zorg die DS'70 uitte over de toenemende bevolkingsgroei - die als één der ernstigste bedreigingen voor de mensheid werd beschouwd - was de partij voorstander van het opnemen van anti-conceptiemiddelen in het ziekenfondspakket. In 1981 was dit punt plotseling verdwenen, evenals het abortusstandpunt. Overigens was de heldere opstelling van het begin van de jaren zeventig - "legalisering van abortus; beslissingsrecht bij de vrouw, na overleg met de arts"⁶⁰ - in 1977 al wat verwaterd, toen er slechts werd aangedrongen op een "medisch, sociaal en juridisch verantwoorde regeling".⁶¹

Op milieugebied drukte het rapport van de Club van Rome haar stempel op de programma's van DS'70. De sterke bevolkingsgroei, de industrialisatie, het kwistige gebruik van energie en grondstoffen, het toenemende autoverkeer en het gebruik van chemische middelen in de landbouw gingen ten koste van het milieu, zo werd ingezien. De strijd tegen verontreiniging en geluidshinder stond vanaf het prille begin dan ook hoog in het vaandel, gebaseerd op het beginsel 'de vervuiler betaalt'. De stabilisatie van de belastingtarieven, één van de onderdelen van de politieke belijdenis van DS'70, gold niet met betrekking tot milieuheffingen. Verder diende het openbaar vervoer en - vanaf 1977 - 'een selectief autogebruik' te worden gestimuleerd. In de eerste programma's werd tevens voorgesteld de sterke bevolkingsgroei in te dammen. Van kernenergie was DS'70 niet bereid af te zien, ofschoon zij voor het veiligheidsaspect meer oog kreeg. Als gevolg van deze zorg om het milieu en het besef van de "eindige grondstoffenvoorraad"⁶² namen men al spoedig afstand van de vanzelfsprekendheid van economische groei. "Meer dan voorheen zal men bij het afwegen van economische en technische belangen tegenover die van een gezonde omgeving, aan dit laatste het grootste gewicht toekennen".⁶³ Ook het program van 1977 ging uit van een gelimiteerde groei, "al betekent dit niet, dat de zgn. 'nul-groei-doctrine' (volgens welke de welvaart in Nederland geheel niet meer mag stijgen) moet worden aanvaard".⁶⁴ Als gevolg van de

economische crisis was in de jaren tachtig deze opvatting in haar tegendeel verkeerd. Hoewel veel van de eerder voorgestelde milieumaatregelen in het program gehandhaafd bleven, was van een afremmen van de economische ontwikkeling in het geheel geen sprake meer. De enige uitweg uit de economische malaise werd gezien in het groeimodel, waarbij het neo-conservatieve recept werd aangeprezen. "Om te kunnen 'overleven' is versterking van de economische basis nodig. Dit betekent meer investeringen, meer ruimte voor ontwikkeling van nieuwe initiatieven en het scheppen van arbeidsplaatsen".⁶⁵ Door de verhoging van de rentabiliteit moest het bedrijfsleven weer gezond worden, waarbij DS'70 erop wees dat het een "sprookje" was dat een hogere winst "rechtstreeks in de zakken van de aandeelhouder verdwijnt". Loonmatiging was derhalve broodnodig, evenals forse bezuinigingen bij de overheid waardoor het financieringstekort zou worden teruggedrongen en de lasten voor het bedrijfsleven konden worden verlicht.

Vergeleken met de programma's van de jaren zeventig sloegen die van de jaren tachtig een pessimistische toon aan, overeenkomstig het ideologische niveau. Het letterlijke en figuurlijke sluitstuk van beide ontwikkelingen vormde het ideologisch zwaar aangezette program waarmee DS'70 in 1982 voor het laatst aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer meedeed. Het optimisme en het vertrouwen in het oplossend vermogen van een democratisch stelsel waarmee tien jaar eerder ook de problematiek van de Club van Rome was benaderd, was nu verdwenen. De "politiek van de hoop" die DS'70 anno 1982 verkondigde, ontsproot in feite aan doemdenken over de crisis van de welvaartsstaat. Tegenover de economische crisis plaatste DS'70 de 'versoberingsstaat';⁶⁶ de sociaal-culturele van de 'soft society' werd met "gemeenschapszin en verantwoordelijkheidsbesef" te lijf gegaan.⁶⁷ DS'70 beschuldigde hier de politiek ervan te hebben gefaald in het aankweken van een eigen verantwoordelijkheid bij de doorsnee burger. De bevordering van de mondigheid van het individu, door DS'70 in de jaren zeventig bepleit, verdween hiermee uit het zicht.

4. De kiezers

DS'70 realiseerde zich terdege dat de mengelmoes van linkse en rechtse standpunten op de kiezer wel eens een onduidelijke indruk zou kunnen maken. "Zeker in een politiek veld dat door polarisatie, het toespitsen van tegenstellingen, wordt beheerst, zal deze - schijnbare - inconsistentie de kiezer afschrikken om zijn stem aan DS'70 te geven", zo verwachtte de Strategiecommissie.⁶⁸ Noodzakelijk was derhalve om een samenhangend en 'overkoepelend' ideologisch concept te

ontwikkelen- een probleem waarmee DS'70 gedurende haar gehele bestaan heeft geworsteld. Met het idee van de 'probleemgeoriënteerde aanpak' hoopte men hierin te hebben voorzien. Programmatisch betekende dit - aldus Nijhof in 1975, die van de nood een deugd wilde maken - dat "in het clichématig taalgebruik.. DS'70 op een aantal beleidsterreinen uitgesproken 'linkse' standpunten heeft: milieu, ruimtelijke ordening, energie- en inkomenspolitiek. Op andere punten - gelet op onze visie op de open maatschappij - 'rechtse' standpunten: lidmaatschap NAVO en defensiepolitiek. DS'70 kenmerkt zich aldus door een unieke combinatie van beleidsdoeleinden".⁶⁹

De bonte verzameling van programmatische, wensen die onder de noemer van zakelijkheid en pragmatisme aan de man werd gebracht, was electoraal op lange termijn bezien een mislukking. Van meet af aan was het DS'70-electoraat zeer divers samengesteld. Vooral dankzij de uitstraling van haar eerste lijsttrekker Drees (waarmee DS'70 de verkiezingscampagne voerde onder de leus 'Meer dan een naam, een garantie.. Drees') maakte de partij een overdonderend electoraal debuut. De winst in 1971 dankte zij vooral aan een aderlating van de PvdA: een derde van haar aanhang was uit de 'moederpartij' afkomstig. Bijna 13% was van VVD-origine en circa 10% liep over uit de KVP. Oude kiezers op D66 tenslotte droegen voor ruim 8% aan het electoraat van DS'70 bij.⁷⁰

Deze kiezers die in groten getale op DS'70 waren afgekomen konden bepaald niet honkvast worden genoemd. Een jaar later stemde nog maar een derde van hen opnieuw op DS'70, waarmee DS'70 van alle partijen de kleinste kern van vaste aanhangers bleek te hebben. Van degenen die de partij in de steek lieten zocht 28% een heenkomen naar de VVD; 14% naar de confessionele partijen (ARP, CHU en KVP) en eveneens 14% naar de PvdA. Deze gelijktijdige afkalving naar links en naar rechts lijkt de indruk te bevestigen dat DS'70 vooral het slachtoffer is geworden "van de polarisatie die in de verkiezingsstrijd zijn uitdrukking vond in de tegenstelling Den Uyl-Wiegel", aldus de onderzoekers van de stembusuitslag van 1972.⁷¹ Bij deze verkiezingen bleek overigens ook dat DS'70 amper enige aantrekkingskracht op de nieuwe, jonge kiezers uitoefende.

In 1977, toen DS'70 electoraal werd weggevaagd, herhaalde dit patroon zich. Slechts 15% van haar kiezers van 1972 stemde opnieuw op DS'70. Van het verlies ging een vijfde naar het CDA, een vijfde naar de VVD en een vijfde naar D66. De PvdA moest met 15% genoegen nemen.⁷² In 1981 was het van hetzelfde laken een pak, alhoewel de aanhang van 1977 toen eigenlijk voor het eerst enige trouw aan de partij aan de dag legde: meer dan 40% van de oude electorale garde koos opnieuw voor

DS'70. Numeriek legde dit echter niet genoeg gewicht in de schaal om de ene Kamerzetel veilig te stellen. Meer dan een vijfde van de kiezers van 1977 zocht zijn toevlucht tot de VVD. D66 en PvdA trokken elk een tiende aan.⁷³

De electorate diaspora van het DS'70-kiezersbestand over de linker- en rechterzijde van het Nederlandse politieke bestel is illustratief voor het gedachtengoed van de partij. De programmatische cocktail bood elk wat wils, maar wist geen binding met de partij zelf te bewerkstelligen. Aanvankelijk dreef DS'70 op de uitstraling van Drees, maar toen deze begon te tanen en de partij zelf onderling verdeeld raakte, was er electoraal geen redden meer aan.

Slot: DS'70 op de divan

De politieke schizofrenie van DS'70 was meervoudig van aard en manifesteerde zich zowel op afzonderlijke momenten als gedurende haar gehele bestaan. De oorsprong ervan lag in het bijzondere ontstaan van de partij, die als rechterafplitsing van de sociaal-democratie zich een bestaansrecht links van het politieke centrum wenste te verschaffen. Op ideologisch niveau was er sprake van een diachrone gespletenheid. *Grosso modo* begon DS'70 links van het midden en eindigde zij uiteindelijk rechts daarvan. De verschuiving van socialisme naar democratie voltrok zich in rond het midden van de jaren zeventig. Daarna kwam de sociale component in het gedachtengoed weer wat meer in het vizier, zij het in een meer behoudende context: het accent lag niet langer bij het individu, maar bij de gemeenschap. Bij deze ontwikkeling lijken vooral de economische crisis en de crisis in de verzorgingsstaat een rol te hebben gespeeld.

Programmatisch bezien was er sprake van een synchrone gespletenheid: linkse en rechtse standpunten vormden in de verkiezingsprogramma's een mengelmoes die kiezers van alle kanten kiezers aantrokken, maar niet blijvend wisten te binden. Onder invloed van dezelfde factoren die het ideologische proces beïnvloedden verschoof ook hier aan het begin van de jaren tachtig het zwaartepunt in rechtse richting.

Afgaande op het patroon van het electorale verval lijkt DS'70 vooral het slachtoffer te zijn geworden van de polarisatiestrategie van Nieuw Links. Haar kiezers kwamen of (weer) links bij de PvdA terecht, of belandden - wat vaker voorkwam - in het rechtse confessioneel-liberale kamp. In het conflict tussen Nieuw Links en DS'70 lijkt de eerste daarmee te hebben gewonnen. Toch bedriegt hier de schijn. De PvdA zette in de loop van de jaren tachtig een punt achter verscheidene door Nieuw Links bevorderde ideeën. Zo werd de polarisatiestrategie ten grave gedragen nadat deze zich tegen de PvdA zelf had gekeerd. Ook

nam de PvdA bij monde van partijleider W. Kok in 1989 afscheid van de utopie. Samenhangend daarmee deed de staat een stap terug in de sociaal-democratische maatschappijvisie. Door P. Kalma werd minder dirigisme bepleit en meer aandacht van de overheid voor democratische besluitvormingsprocedures om sociale conflicten tot een goed einde te brengen. Op deze wijze kwam de huidige directeur van de Wiardi Beckmanstichting in de buurt van de door Nijhof in 1975 aangehangen visie van de overheid die niet als autoritaire beslisser maar als organisator van de besluitvorming bijdraagt tot de vorming van de samenleving. DS'70 mocht dan ten onder zijn gegaan aan haar gespletenheid; het lijkt erop dat haar geest niet geheel van het politieke toneel is verdwenen.

noten

¹ Zie over de oprichting van DS'70 uitgebreid: J. Pfaff, *Democratisch-Socialisten 1970., wortels en ontstaan; wording en ideeën*. Doctoraalscriptie Katholieke Universiteit Nijmegen, 1989. Zie voor een overzicht van de bronnen en archivalia ten behoeve van de bestudering van DS'70: G. Voerman, 'DS'70 in de bestanden van het DNPP: overzicht van het archief- en documentatiemateriaal betreffende de politieke partij Democratisch Socialisten '70', in: *Jaarboek 1989 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*. Groningen, 1990, 189- 192. Verder dient hier vermeld te worden de scriptie van P. Schonewille, *Democratisch Socialisten '70: 'het vierde alternatief*. Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen, 1983.

² Zie voor dit conflict de bijdrage "'Vleugellam": het conflict in DS'70, voorjaar 1975' van W. Drees, één der betrokkenen, in dit *Jaarboek*.

³ *Jaarverslag Hoofdbestuur DS'70 over de periode van 1 oktober 1974 t/m 30 september 1975*, 8.

⁴ R.A. Koole en G. Voerman, 'Het lidmaatschap van politieke partijen na 1945', in: *Jaarboek 1985 DNPP*. Groningen, 1986, 174. Pfaff noemt voor augustus 1972 1.900 leden; zie Pfaff, *op.cit.*, 157.

⁵ F.L. Polak, 'De taak van onze partij', in: *Politiek Bulletin*, (1971), 9 (nov.), 2.

⁶ W. Drees, *Taken van de sociaal-democratie in de jaren '70*. S.I. [Den Haag], s.a. [1971], 18. Deze rede bevat in essentie het politieke program van DS'70 in de jaren zeventig.

⁷ S.W. Couwenberg, *Modern socialisme. Achtergrond-Ontwikkeling-Perspectief*. Alphen aan den Rijn, 1972, 152-153.

⁸ Terecht signaleerde De Vos in 1976 dat in de geschriften van DS'70 veel meer aandacht besteed wordt aan het begrip democratie dan aan dat van socialisme". Zie H. de Vos, *Geschiedenis van het socialisme in*

Nederland. Deel 2. Baarn, 1976, 227.

⁹ Van de andere hoofdstukken die waren aangekondigd zouden er slechts enkele verschijnen.

¹⁰ Polak, *op.cit.* Het gevolg van deze benadering was direct waarneembaar: afficheerde DS'70 zich in haar eerste beginselverklaring nog als 'eigentijds', na de komst van Polak werd dit 'toekomstgericht'.

¹¹ *Afwegen en beslissen. DS'70 en de maatschappij van morgen.* Amsterdam, 1972, 10.

¹² *Ibidem*, 14.

¹³ *Ibidem*, 49.

¹⁴ *Ibidem*, 12.

¹⁵ *Ibidem*, 30.

¹⁶ *Ibidem*, 11.

¹⁷ *Waar(voor) staat DS'70?* Amsterdam, s.a. [1972], 7.

¹⁸ *Rapport Strategiecommissie DS'70.* S.I., 1974, 18.

¹⁹ *Ibidem*, 3, 7.

²⁰ *Ibidem*, 11-12.

²¹ *Advies hoofdbestuur bij het rapport van de Strategiecommissie* (toegevoegd aan het Strategierapport), 3, 5.

²² *Ibidem*, 12, 6.

²³ P. Korver, 'DS'70 wil een gematigde hervormingspartij zijn', in: *Politiek Bulletin*, (1974/1975), 37 (dec./jan), 3.

²⁴ Korver, *op.cit.*, 4.

²⁵ Zie het 'Politiek verslag hoofdbestuur DS'70 periode februari 1975-februari 1977', in: *Politiek Bulletin*, (1977), 57 (okt.), 10.

²⁶ S.W. Couwenberg, 'Het moderne socialisme van DS'70', in: *Politiek Bulletin*, (1974), 33 (apr.), 10-12.

²⁷ *Jaarverslag 1974-1975*, 3.

²⁸ R. Nijhof, 'Het politiek ontwerp van een ideologische doorbraakpartij als vierde alternatief'. Beschouwing voor de partijraad van DS'70 op 21 juni 1975, 10.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, 11, 10.

³¹ *Rapport van de Voortgangscommissie van DS'70.* Amsterdam, 1978, 6.

³² *Jaarverslag 1974-1975*, 2.

³³ 'Verslag Hoofdbestuur DS'70, periode februari 1977-februari 1979', 2-3, in: DNPP, DS'70-archief, no. 39.

³⁴ S. de Jongh, 'Partijcongres in Den Bosch', in: *Politiek Bulletin*, (1978), 61/62, 4.

³⁵ Zie 'Manifest van de Democratisch Sociale Unie DS'70', in: DNPP, DS'70-archief, no. 56.

³⁶ 'Inleiding J.H. Gootjes, vice-voorzitter op het Politiek Manifest, congres DS'70, d.d. 17-2-1979 te Eindhoven', 2, in: DNPP, DS'70-archief, no. 39. Dit congres werd vanwege de strenge winter uitgesteld tot 10 maart 1979.

³⁷ *Ibidem*, 3. Cursivering door Gootjes zelf.

³⁸ 'Verslag congres d.d. 10 maart 1979, Eindhoven', 2; in: DNPP, DDS'70-archief, no. 39.

³⁹ 'Politiek Manifest DS'70', in: *Buitenhof*, 2 (1979), 2 (sept.), 8-9.

⁴⁰ *Ideeën in actie. Actieplan DS'70 voor de tachtiger jaren*. Amsterdam, s.l., 3.

⁴¹ *Ibidem*, 2, 4.

⁴² Begrippen als 'links' en 'rechts' zijn niet alleen subjectief, de inhoud ervan varieert bovendien in de tijd. Een standpunt dat anno 1991 als exclusief rechts wordt beschouwd, kan die lading in de jaren zeventig niet hebben gehad. Daarom is hier gepoogd zoveel mogelijk de programmatische opvattingen van DS'70 in het kader van haar tijd te beschouwen. Als leidraad hierbij gold mede de typering die van de partij werden gegeven rond het midden van de jaren zeventig door de Strategiecommissie, het Hoofdbestuur en partijsecretaris Nijhof in de hierboven genoemde partijdocumenten (zie ook noot 69).

⁴³ Verkiezingsprogramma 1981, 24.

⁴⁴ Verkiezingsprogramma 1982, 4.

⁴⁵ Verkiezingsprogramma 1977, 11.

⁴⁶ Verkiezingsprogramma 1971, 2.

⁴⁷ 1977, 9.

⁴⁸ 1981, 34. In dit program werd ook gevraagd om "strengere maatregelen tegen het in dienst nemen van en/of onderdak verlenen aan illegaal in ons land verblijvende personen" (35).

⁴⁹ 1977, 9.

⁵⁰ 1971, 4.

⁵¹ 1977, 7.

⁵² 1981, 15.

⁵³ Zie bijvoorbeeld Drees, *op.cit.*, 22-28.

⁵⁴ Verkiezingsprogramma 1972 (verscheen zonder paginering).

⁵⁵ 1977, 3.

⁵⁶ 1972. Zie ook het program van 1977, waarin DS'70 zei te streven "naar een verdere vermindering van de ongelijkheid in inkomen" (6).

⁵⁷ 1981, 20.

⁵⁸ 1971, 6; 1972.

⁵⁹ 1977, 3; 1981, 23.

⁶⁰ 1972.

⁶¹ 1977, 10.

⁶² 1977, 9.

⁶³ 1971, 2-3; zie ook 1972.

⁶⁴ 1977, 4.

⁶⁵ 1981, 3.

⁶⁶ 1981, 4en 17.

⁶⁷ 1982, 1.

⁶⁸ *Strategierapport*, 16.

⁶⁹ Nijhof, 'Politiek ontwerp', 11. In haar commentaar op het rapport van de Strategiecommissie had het Hoofdbestuur eenzelfde standpunt ingenomen. "Wij zijn een sociaal-democratische partij.. Dit komt tot uiting in wat gewoonlijk linkse standpunten worden genoemd inzake inkomensverdeling, medezeggenschap, ruimtelijke ordening, grondstoffenproblemen, bescherming van natuur en milieu. Maar we stellen de parlementaire democratie voorop, willen dat wetten worden nageleefd, steunen de NAVO met alle kritiek op rechtse dictaturen binnen en buiten de NAVO en zijn nuchter inzake de mens wiens mentaliteit vermoedelijk niet sterk te beïnvloeden is zodat een ordelijke en veilige gang van zaken toch een behoorlijk politie-apparaat en reële bestraffing vergt". Zie *Advies Hoofdbestuur*, 6.

⁷⁰ H. Daudt, 'Constance kiezers, wisselaars en thuisblijvers', in: *Acta Politica*, 7 (1972), 1 (jan.), 34.

⁷¹ *De Nederlandse kiezer '72*. Werkgroep nationaal verkiezingsonderzoek 1972. Alphen aan den Rijn, 1973, 22.

⁷² H. Daudt, 'Winst en verlies van partijen', in: G.A. Irwin, J. Verhoef, C.J. Wiebrens, red., *De Nederlandse kiezer '77*. Voorschoten, s.a. [1977], 141. Overigens was het aantal geënqueteerde DS-70-kiezers in 1977 nogal laag.

⁷³ H. Daudt, 'Wisselende kiezers', in: A.Th.J. Eggen, C. van der Eijk en B. Niemöller, red., *Kiezen in Nederland 26 mei 1981: wat de kiezers deden en waarom*. Zoetermeer, 1981, 148.